

3. Известия Таврического Университета. Кн. 1. — Симферополь, 1919 — С. 11 — 42.
4. Гарчев П. И. Создание Таврического Университета // Очерки истории Симферопольского государственного университета (1918 – 1993). — Симферополь, 1993. — С. 10 – 37.
5. Смирненко Л. П. Крымское промышленное плодоводство. — М., 1912. - 216 с.
6. Оболенский В. А. Моя жизнь, мои воспоминания. — Париж, 1988. — 248 с.
7. Вернадский В. Воспоминания // Новый журнал. — Нью-Йорк, 1971, — Кн. 105. — С. 203 – 204.
8. Росс Н. Врангель в Крыму. — Франкфурт-на-Майне, 1982. — 376 с.
9. Крым С. С. Крымские легенды. — Париж, 1925. — 64 с.

Л. В. Боролич
(Міністерство внутрішніх справ України)

**ПРАВОВИЙ СТАН СПЕЦІАЛЬНИХ ВІЙСЬКОВИХ
ПІДРОЗДІЛІВ У СТРУКТУРІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**
(квітень – грудень 1918 р.)

Останнім часом періодові 1917 – 1921 рр. українською історико-правовою наукою приділяється значна увага. Серед окремих проблем, які потрапили до поля зору науковців, певне місце займає дослідження системи органів внутрішніх справ, зокрема Державної варті. Але, на наш погляд, ця проблема заслуговує на більшу увагу з точки зору наукового її опрацювання. Адже в Українській Державі вживалися певні заходи, спрямовані не лише на створення власне органів державної безпеки та внутрішніх справ, але й їх спеціальних військових підрозділів. Появу останніх диктували потреби розбудови нового державного утворення, територія якого мала включати й землі Криму, необхідність захисту його військово-політичних та економічних інтересів, охорони громадського порядку і спокою.

Як відомо, П. Скоропадський прийшов до влади внаслідок військового перевороту 29 квітня 1918 р. Був сформований новий уряд, у складі якого посаду міністра внутрішніх справ обійняв Ф. А. Лизогуб, який водночас був і головою уряду [Чисніков]. Поряд із створенням інших департаментів МВС (міського самоврядування, страхування, біженців тощо) 18 травня 1918 р. з'явився

департамент Державної варти, який запроваджувався згідно з постановою гетьманського уряду «Про зміну існуючих законів про міліцію і створення Державної варти». Того ж дня вона була затверджена П. Скоропадським і набула силу закону. Останній скасовував чинне законодавство й постанови про міліцію Тимчасового уряду, циркуляри МВС від 14 і 15 березня, 16, 17 і 29 квітня, 15 червня 1917 р., а також всі розпорядження ЦР щодо діяльності міліції. Закон визначав, що кримінально-розшукові відділи міліції тимчасово, до передачі їх Міністерству юстиції, повинні підпорядковуватись МВС Української держави.

В основу функціонування департаменту Державної варти було покладено ст. 361 і 362 ч. 2 т. 1 Зводу законів Російської імперії, зокрема набутий досвід щодо розподілу поліцейських підрозділів на загальні й політичні та їх взаємодії, та закріплені у «Временных правилах об устройстве полиции в городах и уездах губерний по общему учреждению управляемых».

9 серпня було затверджено Статут Української Державної варти [Михайленко, Кондратьєв, с. 52 – 57]. Департамент варти очолив підлеглий особисто міністру внутрішніх справ директор П. Аккерман. Структурно департамент складався з трьох основних відділів (загального, інспекторського, легітимацийного) і секретної частини, а також органів, які керували роботою окремих підрозділів варти (залізничний та освідомчий) [Історія органів внутрішніх справ, с. 9]. В цілому на Державну варту покладалися не лише функції охорони спокою й порядку всередині країни, а й захисту державної безпеки. На місцях формувалися відповідні установи варти (у губерніях, повітах (районах), градоначальствах, на залізницях). Кількість членів варти, яка складалася з міської (пішої) та сільської (кінної), визначалася чисельністю населення. У містах вона становила: один вартовий на 400 чоловік, у сільських районах — один вартовий на декілька тисяч чоловік. Вся варта на місцях (крім залізничної, яка в семи окремих залізничних районах безпосередньо підпорядковувалася центру) підлягала губернським і повітовим старостам та міським старостам в градоначальствах. Останні мали окремі штаби варти й розподілялися на розряди (перший та другий). До першого розряду, належали міста з населенням понад 300 тис. чоловік. У розпорядженні старост і отаманів знаходилися спеціальні військові підрозділи (резервні сотні), власне на які і покладалися специфічні завдання, пов'язані з охоронними та конвойними функціями. Кадрову основу гетьманської Державної варти склали колишні царські військовослужбовці, чиновники й офіцери поліції Окремого корпусу жандармів, а також відставні унтер-офіцери, рядові поліцейські, філери тощо. Всі ключові посади у департаменті Дер-

жавної варти займали колишні вищі урядовці з поліцейсько-жандармського апарату Російської імперії. З метою набуття відповідних знань особами, зарахованими на службу, а особливо філісрів, таємних агентів, вартових, передбачалося їхнє навчання у спеціальних школах. Однак, враховуючи військово-політичну ситуацію в країні, його термін був вкрай обмеженим. Матеріальне забезпечення і заохочення чинів Державної варти, порівняно з іншими відомствами, було значно вищим й фінансувалося з бюджету [Тимошук, с. 28]. Так, річна платня начальника освідомчого відділу департаменту (полковника) була такою ж, як і губерньського старости (генерал-майора) — 12 тис. крб. Крім того, перший від зазначеної суми отримував ще 25% винагороди.

У цілому, в працях багатьох дослідників відзначається, що порівняно з періодом Центральної Ради, за час гетьманського правління П. Скоропадського у питанні створення правоохоронних і каральних органів було здійснено значний крок вперед [Гавриленко, Логвиненко, с. 56]. Насамперед, з метою їх формування значно активніше напрацьовувалась нормативно-правова база, цілеспрямовано здійснювався процес кадрового й матеріально-технічного забезпечення, навчання тощо. При цьому широко використовувалися надбання карально-репресивного апарату Російської імперії. Позитивно проявилися у цьому випадку й особисті якості гетьмана: його військовий досвід, розуміння необхідності у боротьбі за владу швидкого створення силових структур для можливого протистояння з політичними й збройними опонентами. Свій внесок у діяльність гетьманського уряду у цьому напрямі зробили й окупаційні органи, зокрема, в забезпечення зброєю, спорядженням, а при необхідності й грошми. При створенні військово-охоронної структури гетьманської держави перевага все ж віддавалась армії і підрозділам, які забезпечували її діяльність. Поруч з цим досить успішно розгортався і процес формування Державної варти. До цього підштовхували й внутрішні обставини, викликані різким протистоянням у суспільстві в наслідок антинародної політики гетьмана і його уряду, діяльністю австро-німецьких військ. Все це з часом призвело до використання Державної варти і її резервних сотень, а також регулярних підрозділів насамперед для придушення виступів народних мас, здійснення каральних акцій, єврейських погромів тощо.

З метою «пovernення законним господарям ... захопленого під час безладдя майна» у багатьох місцях країни, крім гетьманських, почали залучатися й німецько-австрійські війська, командування яких за участю військово-польових судів, поряд з арештантами, засудженням непокірних до каторги й смертної кари, накладало на них і їхні сім'ї ще й великі грошові контрибуції «на користь родин

потерпілих». З подальшим загостренням воєнно-політичної ситуації гетьманський уряд перейшов до відкритого терору [Бенько, с. 12]. Початок йому було покладено появою 19 липня 1918 р. повненого царського закону 1905 р. про покарання за участь у страйках, а 26 липня з'явилася тимчасова постанова «Про заходи проти осіб, котрі загрожують державній безпеці Української Держави та її правопорядку». Згідно з нею МВС надавалось право здійснювати каральні заходи по всій країні, навіть в місцевостях, не оголошених на військовому стані. Основними виконавцями цих акцій були Державна варта та її військові підрозділи, а також органи воєнної контррозвідки, «летючі загони» та ін. Не залишались осторонь й окупаційні органи [Миرونенко, Бенько, с. 392]. Тим самим передбачувана в період створення головна функція Державної варті як одного з основних засобів зміцнення державно-правового ладу Української республіки перетворилася на практиці в один з найважливіших елементів репресивно-карального механізму гетьманської влади. Зважаючи, що П. Скоропадський здобув її у наслідок військового перевороту за активної участі німецьких військових органів, подібний розвиток подій був багатоманітним в чому закономірним. У цьому випадку ідеалізація деякими авторами ролі і місця гетьманської Державної варті не є об'єктивною й історичною.

Крім Державної варті і її допоміжних збройних підрозділів в структурі правоохоронної і каральної системи періоду Гетьманату особливе місце займали елітні частини й органи спеціального призначення. Їх діяльність була тісно пов'язана безпосередньо з особою П. Скоропадського. На ці органи покладалося виконання завдань по збереженню і зміцненню існуючого режиму. Належали вони до Особистого штабу гетьмана. Одним з них був Особливий відділ (ОСБВ), який, являючи собою державну структуру зі зміцненою компетенцією правоохоронно-карального, в своїй діяльності керувався підзаконним нормативним актом — «Положенням про Особливий відділ Штабу Гетьмана П. Скоропадського, компетенцію його посадових осіб і підрозділів». Основними функціями відділу були збір інформації і вжиття репресивно-каральних заходів проти політичних та національних рухів, окремих осіб, які намагалися чи збиралися підірвати гетьманську владу як всередині країни, так і за кордоном, охорона гетьмана, виконання його особливих доручень в межах своєї компетенції, координація та контроль за діяльністю інших структурних підрозділів державної безпеки і органів охорони правопорядку. Маючи повноваження політичної розвідки й контррозвідки, правом арештів, дізнання та слідства, цензури, Особливий відділ посідав центральне місце в правоохоронно-каральній системі гетьманської влади. Його роз-

порядження були обов'язковими для виконання посадовими особами Державної варти, дипломатичного й митного відомств, прикордонної, лісової та залізничної сторожі тощо. З метою якісного виконання покладених гетьманом на нього завдань, ОСБВ тісно співпрацював із спецслужбами окупаційних військ. Це знаходило прояв як в обміні оперативною інформацією, так і спільних операціях по придушенню робітничих страйків, селянських виступів, пошуку й ліквідації підпільних антигетьманських організацій і груп. У створенні «власної» спецслужби, з одного боку, яскраво виявився авторитарний характер гетьмана, з іншого — його бажання за будь-яку ціну втриматися при владі, зокрема, вкотре використавши досвід організації жандармської поліцейської системи Російської імперії.

У період Гетьманату, на відміну від доби Центральної Ради, одержав подальший розвиток започаткований Олександром II різновид внутрішньої служби — особиста охоронна варта. Порівняно з царською, у цей час вона змінюється не лише кількісно й якісно, а головне — значно чіткіше визначається й посилюється її правове становище. Забезпечення особистої безпеки Скоропадського і членів його родини покладалося на гетьманського коменданта, котрому підпорядковувалися Гетьманський конвой, Особиста охоронна команда та Загін окремого призначення. Розрізняються як власне військові підрозділи (конвой у складі двох кавалерійських і кінно-кулеметної сотень, а також окремого загону), так і охоронна команда з числа «відбірних і надійних осіб». Основним видом службової діяльності чинів останньої (загальним числом понад півтори сотні чоловік), крім вартування на постах, супроводження гетьмана, була, в межах своєї компетенції, оперативно-розвідувальна і контррозвідувальна. За своїм правовим статусом Особиста охоронна команда прирівнювалась до піхотного, а Гетьманський конвой до кавалерійського полків. Командир останнього зокрема мав дисциплінарні права командира окремої бригади. Крім звичайної кавалерійської холодної, а також вогнепальної зброї, на озброєнні гетьманської охоронної варти були броньовики, кулемети типу «Максим», «Льюїс», гранати тощо. Загальна її чисельність сягала понад п'ятсот осіб.

Таким чином, в період гетьманату в правоохоронно-каральній системі Української держави, окрім інших органів, були утворені спеціальні військові підрозділи кількох видів. Це резервні сотні Державної варти, Особливий відділ Штабу Гетьмана, Гетьманський конвой, Особиста охоронна команда Гетьмана та Загін окремого призначення, підпорядкований гетьманському комендантові. Але незважаючи на таку досить громіздку систему, діяла вона не надто ефективно. І, незважаючи на те, що від анархії, яка

дісталася у спадок від Центральної Ради, вдалося певною мірою позбавитися, все ж поставлене гетьманським урядом завдання «забезпечення спокою, закону і можливості творчої праці» [Слюсаренко, Томенко, с. 86] вповні так і не було виконане.

Література

1. Бенько О. П. Державно-правові аспекти політичного терору на Україні (1917 – 1953 рр.): Авторсф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1994.
2. Гавриленко О. А., Логвиненко І. А. Органи охорони громадського порядку в Україні у період гетьманату // Проблеми державотворення України: історія і сучасність / 36. наук. ст. — Харків: Інститут сходознавства та міжнародних відносин «Харківський колегіум», Університет внутрішніх справ, 1997. — Ч. 1. — С. 53 – 60.
3. Історія органів внутрішніх справ. Частина II (XX ст.). Навчальні матеріали до спецкурсу / За ред. Л. О. Зайцева. — Харків: Університет внутрішніх справ, 1999.
4. Мироненко О., Бенько О. Політичні репресії в Україні у ХХ ст. // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. — К., 1998. — Вип. 27 – 28. — С. 389 – 403.
5. Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України у документах і матеріалах: У 3 т. — К.: Генеза, 1997. — Т. 1. 1917 – 1925.
6. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української Конституції. — К., 1993.
7. Тимошук О. В. Державна Варга Української Держави. — К.: ВШП. УніВС, 1998.
8. Чисніков В. М. Наркоми і міністри внутрішніх справ України // Іменем закону. — 1995. — №10.

Е. В. Мешеряков

(Університет внутрішніх дел)

ВОЕНИЗАЦИЯ МИЛИЦИИ УССР В КОНЦЕ 1921 — НАЧАЛЕ 1922 гг.

К осени 1921 г. — началу 1922 г. относится весьма интересный период в истории украинской милиции, получивший в историографии название «военизация». Сущность этого процесса состоит в перестройке милиции по военному образцу с одновременным подчинением ее военному командованию Украины и Крыма в вопросах снабжения и строевой подготовки.